

INTRODUCERE ÎN STUDIUL ISTORIEI CREȘTINISMULUI

CONSTANTIN CLAUDIU COTAN

**INTRODUCERE ÎN STUDIUL
ISTORIEI CREȘTINISMULUI**

EDITURA UNIVERSITARĂ
București, 2017

Colecția RELIGIE ȘI FILOSOFIE

Redactor: Gheorghe Iovan

Tehnoredactor: Ameluța Vișan

Coperta: Monica Balaban

Imagine coperta 1: Biserica Chora din Istanbul, Turcia

Imagine coperta 4: Biserica Sfânta Sofia din Istanbul, Turcia

Editură recunoscută de Consiliul Național al Cercetării Științifice (C.N.C.S.) și inclusă de Consiliul Național de Atestare a Titlurilor, Diplomelor și Certificatelor Universitare (C.N.A.T.D.C.U.) în categoria editurilor de prestigiu recunoscut.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

COTAN, CONSTANTIN CLAUDIU

Introducere în studiul istoriei creștinismului / Constantin Claudiu

Cotan. - București : Editura Universitară, 2017

Bibliogr.

ISBN 978-606-28-0311-7

28

DOI: (Digital Object Identifier): 10.5682/9786062803117

© Toate drepturile asupra acestei lucrări sunt rezervate, nicio parte din această lucrare nu poate fi copiată fără acordul Editurii Universitare

Copyright © 2017

Editura Universitară

Editor: Vasile Muscalu

B-dul. N. Bălcescu nr. 27-33, Sector 1, București

Tel.: 021 – 315.32.47 / 319.67.27

www.editurauniversitara.ro

e-mail: redactia@editurauniversitara.ro

Distribuție: tel.: 021-315.32.47 / 319.67.27 / 0744 EDITOR / 07217 CARTE

comenzi@editurauniversitara.ro

O.P. 15, C.P. 35, București

www.editurauniversitara.ro

PREFAȚĂ

Această lucrare se adresează tinerilor teologi care doresc să-și îmbogățească cunoștințele de istorie și care caută să înțeleagă anumite evenimente ce au schimbat, au consolidat sau au tulburat viața religioasă din ultimul mileniu creștin. Am abordat această istorie complexă, marcată de numeroase fenomene sociale, de tulburările politice și de multe conflicte militare care au îmbrăcat uneori haina religioasă, pentru a o face mai accesibilă și mai ușor de învățat studenților. Schisma din 1054 a scindat nu doar Europa, ci și creștinătatea, ducând la formarea unei Biserici latine, în occidentul european și a alteia în Răsăritul ortodox, care s-au aflat sute de ani în concurență și dispute. Ce părea la început o simplă neînțelegere a dus în final la o ruptură care chinuie Europa și astăzi. Viața creștinilor s-a complicat și mai mult când, în 1517, și-a făcut intrarea în istorie Biserica protestantă. Astfel, în urmă cu 500 de ani s-a format o Europa confesională care în cea mai mare parte seamăna cu cea de astăzi.

Această Europă a fost capabilă ca, pentru apărarea credinței, să meargă la războaie distructive cu multă ușurință. În războiul de 30 de ani au pierit peste 20 de milioane de creștini, iar teritoriile germane au fost pustiite. În alte războaie, care au durat și ele zeci de ani, populația a fost decimată fie de lupte, fie de boli și epidemii. Marea Ciumă a arătat creștinilor din Europa medievală cât de fragil era omul și cât de repede se putea întinde moartea peste sate și orașe, fără a da scăpare nimănui. În fața unei asemenea morți și a numărului uriaș de victime, mulți creștini s-au gândit atunci că mânia lui Dumnezeu va duce la pieirea omenirii și că ziua judecării nu era departe.

Dar creștinismul a adus și magnifica artă medievală pe care pelerinul de astăzi o admiră în catedralele gotice din Occident sau în mănăstirile ortodoxe din Răsărit. Evlavia creștinilor a dovedit că omul era capabil să ridice construcții uimitoare, că știința era prietenă cu teologia și că imaginația se putea apropia de Dumnezeu. De la uimire la smerenie și de la mândrie la umilință, toate aceste trăiri sufletești se găsesc prinse în cărămizile mănăstirilor și așezate pe chipurile sfinților pictați sau zidiți în mozaic. Dar nu numai pictura, ci și muzica religioasă, fie cea gregoriană occidentală, fie cea bizantină, îndemna sufletele credincioșilor să-l caute pe Dumnezeu.

Toată teologia acestui mileniu aleargă după Dumnezeu, să-l cunoască mai mult, fie prin scolastica apuseană, fie prin teologia palamită a Răsăritul ortodox. Intransigența, mândria și brutalitatea i-au dezbinat însă pe creștini. Neînțelegerile teologice au adâncit prăpastia. Legăturile dintre latini, greci și protestanți au devenit tot mai formale, iar perspectiva unei unități creștine tot mai greu de realizat. Acest fapt ni-l arată tot mai mult sterilul dialog inter-confesional și inutilele manifestări organizate de ceea ce numim generic Mișcarea ecumenică.

Fața Europei se schimbă, musulmanii alungați din Spania de aproape șase sute de ani sunt astăzi prezenți în număr mare în Europa Apuseană, iar centrul continentului tinde să fie mai mult islamic decât creștin. Totuși, ultimele schimbări sociale și politice tind să ne arate că Europa începe să-și caute iarăși rădăcinile creștine, pe care diferitele filosofii și concepte social-economice au încercat să i le înăbușe. De aceea, cunoașterea istoriei creștinismului este necesară europeanului de astăzi pentru a înțelege lumea în care trăiește și pentru a lua decizii cât mai bune pentru viitorul său.

Pr. Conf. Dr. Claudiu Constantin Cotan,
București, 2017

EUROPA CREȘTINĂ ÎN SECOLELE X - XV

1. Schisma bisericească din 1054

Creștinismul a trecut prin numeroase tensiuni provocate de schisme sau erezii. De cele mai multe ori aceste au fost înlăturate prin hotărâri ale sinoadelor locale sau ale celor ecumenice. Unele dintre acestea însă au afectat profund viața Bisericii, iar rezultatele lor negative continuă să se fac simțite și astăzi. Schisma din 1054 continuă să marcheze viața creștină de astăzi. Începuturile ei au fost anunțate încă din secolul al IX-lea, când neînțelegeri dogmatice, cultice și canonice dintre Răsăritul și Apusul Europei au început să provoace numeroase conflicte. Unele deosebiri fuseseră semnalate de la Sinodul al VI-lea ecumenic, prin emiterea celor 102 canoane. Cauzele acestei schisme sunt serioase și complicate, greu de depășit astăzi.

Cauzele politice. Deosebirile de ordin politic dintre Răsărit și Apus au devenit evidente în timpul lui Dioclețian (284-305), care a organizat imperiul pornind de la observarea diferențelor de mentalitate, cultură și organizare economică. Deosebirile dintre cele două părți ale imperiului s-au accentuat după mutarea capitalei la Constantinopol (11 mai 330), când Constantin cel Mare a ridicat „noua Romă”. Împăratul Teodosie cel Mare (379-395) a împărțit imperiul între cei doi fii ai săi, Honoriu și Arcadiu, acțiune politică ce a accentuat diferențele. Importanța și influența politică a Constantinopolului a crescut după ce Imperiul Roman de Apus s-a prăbușit în 476, sub loviturile popoarelor migratoare. Imperiul bizantin, așa cum a început să se numească din secolul al VII-lea, a rămas unicul continuator al Imperiului roman, prestigiu pe care l-a păstrat până la cucerirea otomană din 1453.

Refacerea imperiului pentru o scurtă perioadă, în timpul domniei lui Iustinian (527-565), nu a schimbat cursul istoriei. Roma a ajuns să caute sprijinul barbarilor pentru a supraviețui. În 568, longobarzii au cucerit cea mai mare parte din Italia, ținând sub o continuă amenințare Roma. În anul 752, papa Ștefan al II-lea a făcut apel la ajutorul regelui francilor, Pepin cel Scurt (741-768), care a reușit să-i înfrângă pe longobarzi, iar teritoriile cucerite le-a dăruit papei, care astfel și-a creat un stat, „Republica romanorum”, care a supraviețuit până la unificarea Italiei, în 1870. Statul Vatican s-a reînființat în 1929, în urma semnării Concordatului cu statul italian¹.

Conflictele dintre Apus și Răsărit au fost accentuate la începutul secolului al VIII-lea de erezia iconoclastă. Iconoclasmul s-a constituit într-o cauză a separării

¹ Ioan Rămureanu, *Istoria bisericească universală*, Edit. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2004, p. 255.

religioase, deoarece mulți dintre cei persecutați și-au găsit un refugiu la Roma. Lupta dusă de împărații bizantini împotriva cinstirii icoanelor a tulburat nu numai viața bisericească din Imperiul bizantin, ci și liniștea Romei, unde papa a început să se vadă ca singurul apărător al dreptei credințe. Măsura luată în 731 de împăratul bizantin Leon al III-lea Isaurul (717-740) de a trece Iliricul oriental, Italia de Sud, Sicilia și Creta sub jurisdicția patriarhului de Constantinopol, a tensionat și mai mult relațiile dintre latini și greci. Încoronarea, la 25 decembrie 800, a lui Carol cel Mare de către papa Leon al III-lea ca „împărat roman al Apusului”, chiar dacă nerecunoscut de Constantinopol, i-a nemulțumit pe greci. Evenimentele care au urmat în timpul patriarhului Fotie, tensiunile de la Constantinopol și atitudinea Curiei papale, au făcut ca înstrăinarea și neîncrederea să cuprindă atât Constantinopolul cât și Roma.

Cauzele religioase. În Apus, Biserica a început să se organizeze tot mai mult ca o instituție administrativ-pământească. Papa promova ideea primatului, considerându-se conducătorul deplin al Bisericii latine. Prin papa Grigorie cel Mare (590-604) învățătura despre purgatoriu a început să fie acceptată. Missa romană și pascalia latină au adus diferențieri și mai mari între cele două Biserici.

Criza produsă de Sinodul al IV-lea Ecumenic (Calcedon, 451) a pus Constantinopolul într-o dificultate și mai mare. Divizarea creștinismului în Răsărit a favorizat răspândirea islamului. Tensiunile religioase dintre ortodocși și monofiziți au determinat autoritățile bizantine să elaboreze o adevărată politică de stat în dialogul cu monofiziții. Publicarea *Henoticonului* (482) pentru realizarea unității religioase în Răsărit a declanșat nemulțumirea Romei și o schismă religioasă ce a durat peste trei decenii (484-519). Legăturile dintre Roma și Constantinopol s-au tensionat și din momentul în care patriarhul Ioan al IV-lea Postitorul (582-595) și-a luat titlul de patriarh ecumenic (588). În semn de smerenie, papa Grigorie cel Mare s-a numit pe sine „servus servorum Dei”, dar se considera patriarh al întregului Apus.

Apusenii îi acuzau pe greci de practici condamnate la Sinodul al VI-lea Trulan. Prin Enciclica din 867, patriarhul Fotie aducea și el învinuiri latinilor privind unele erori dogmatice, în special cele referitoare la purcederea Duhului Sfânt - *Filioque*. În ziua de 11 martie 843 (Duminica Ortodoxiei), Patriarhia Ecumenică a condamnat toate erezile ce tulburaseră în trecut viața Bisericii. Începutul tensiunilor l-a făcut numirea ca patriarh la Constantinopol a lui Fotie (858-876; 877-886) în locul patriarhului Ignatie (847-858; 867-877). În lupta dintre cei doi a intervenit papa Nicolae, care l-a recunoscut pe Ignatie, iar în cele din urmă a ajuns să-l excomunică pe Fotie. Mai mult, papalitatea a obstrucționat misionarismul grecilor printre bulgari, lucru condamnat de Fotie. Readucerea pe scaunul patriarhal a lui Ignatie a fost consemnată de sinodul din 869-870. Dar, după moartea lui Ignatie, patriarhul Fotie a revenit în fruntea Bisericii, fiind recunoscut de sinodul din 879-880². Cu această ocazie s-a cerut ca simbolul de credință niceo-constantinopolitan să nu fie schimbat prin adaosul filioque.

² Ioan Rămureanu, *Istoria bisericească universală*, p. 258.

A doua fază a schismei s-a petrecut în 1054. Pe scaunul Romei se afla papa Leon al IX-lea (1048-1054), iar patriarh ecumenic era Mihail Cerularie (1043-1058), două personalități religioase, fiecare cu propria mândrie și cu orgolii pe măsura demnităților pe care le aveau. Imperiul bizantin era condus de Constantin al IX-lea Monomahul (1042-1054), un monarh slab, care nu a reușit să stopeze decăderea imperiului și conflictele religioase care amenințau unitatea creștinătății.

Roma a început lupta împotriva normanzilor care cuceriseră Sicilia și sudul Italiei, acțiune politico-militară care a adus statul papal în pragul prăbușirii. În această luptă, papa s-a aliat cu Imperiul bizantin. În 1053 armata papei a fost învins, iar papa a fost întemnițat de normanzii la Benevento. Tensiunile religioase erau mari, deoarece papa desființase arhiepiscopia greacă din sudul Italiei. Îndemnat de patriarhul Mihail Cerularie, arhiepiscopul Leon de Ohrida a trimis o scrisoare episcopului latin Ioan de Trani, în care erau arătate erorile apusenilor. Scrisoarea i-a nemulțumit pe cardinalul Humbert și pe papa Leon al IX-lea. Starețul Nichita Pectoratul de la Mănăstirea Studion, unul dintre marii teologi greci, îi condamna și el pe latini într-o serie de scrieri. La aceste învinuiri a răspuns în câteva epistole papa Leon al IX-lea. Neînțelegerile trebuiau rezolvate în cadrul unui sinod care a fost convocat la Constantinopol. Din delegația latină ce s-a îndreptat spre Constantinopol au făcut parte cardinalul Humbert, cancelarul Frederic de Lotharingia, viitor papă și arhiepiscopul Petru de Amalfi. Aceștia au fost găzduiți la Mănăstirea Studion, unde, în spiritul reconcilierii, Nichita Pectoratul și-a retras acuzele dure pe care le adusese latinilor.

La 19 aprilie 1054, papa Leon al IX-lea a murit, dar la Constantinopol s-au continuat discuțiile. Din păcate, fără a consulta Roma, la 16 iulie 1054, latini au aruncat anatema asupra Bisericii Răsăritului. Grecilor le-au fost aduse numeroase acuzații de erezie. La rândul său, patriarhul Mihail a convocat un sinod care, la 24 iulie 1054, a excomunicat Biserica Romei. Deși acțiunile întreprinse de Roma și Constantinopol erau grave, s-a crezut că cearta dintre cele două Biserici nu va dura mult și că nu va afecta viața creștinilor. Evenimente asemănătoare mai avuseseră loc în trecut, dar Biserica le înlăturase în timp. Schisma de atunci s-a adâncit cu trecerea secolelor, iar astăzi pare tot mai greu de depășit³. De aceea, ca gest simbolic al împăcării, prin declarația comună din 7 decembrie 1965, făcută de patriarhul ecumenic Atenagora în catedrala „Sfântul Gheorghe” din Fanar și cea făcută de papa Paul al VI-lea în catedrala „Sfântul Petru” din Roma, au fost ridicate anatemele din 16 și 24 iulie 1054.

2. Încercări de unire a Bisericii creștine în secolele XI-XIV

Cu toate că relațiile dintre creștinii răsăriteni și apuseni începuseră să se răcească înainte de anul 1054, dezbinarea reală nu s-a făcut simțită decât mai târziu, mai ales în timpul cruciadelor. În anul 1071 bizantinii conduși de împăratul

³ Daniel Benga, „Urmările schismei de la 1054 pentru dialogul teologic dintre reformatori și ortodocși”, în *Teologia*, Anul VIII (2004), nr. 3, p. 111-129.

Roman al IV-lea Diogen (1067-1071) au fost zdrobiți de turcii selgiucizi la Mantzert. Împăratul a ajuns prizonier al selgiucizilor și a murit în captivitate. Bizantinii au pierdut baza lor italiană de la Bari, ocupată de normanzi. Împăratul Mihail al VII-lea Ducas a căutat o colaborare cu papa Grigorie al VII-lea, cerându-i ajutor împotriva turcilor. Papa i-a primit cu bucurie propunerea, dorind pe de altă parte să o căsătorească pe fiica principelui normand Robert Guiscard (1015-1083) cu fiul bazileului bizantin, gândindu-se că astfel va fi și mai ușoară unirea celor două Biserici. Conflictul cu normanzii din sudul Italiei și cearta pentru investitură (1076) cu împăratul german l-au împiedicat pe papă să de-a bizantinilor ajutorul promis. Relațiile papei cu următorii împărați bizantini nu au fost foarte cordiale. Acesta a ajuns să-i excomunică pe împărații Nichifor Botaniatul (1078-1081) și pe Alexios I Comnen (1081-1118), care se opuneau planurilor latinilor.

1. Tratatul de unire s-au dus între împăratul Alexios I Comnen și papa Urban al II-lea (1088-1099) care a convocat un sinod în 1098 la Bari, la care au participat episcopii greci și latini din sudul Italiei. Disputele dogmatice s-au dus asupra purcederii Sfântului Duh (Filioque), despre care învățatul arhiepiscop Anselm de Canterbury (†1109) a vorbit atât de elocvent, încât papa a spus că pronunță excomunicarea împotriva celor ce n-ar crede așa. Se pare că acum o parte dintre episcopii greci din Italia s-au unit cu Roma⁴.

2. Următoarele tratative de unire s-au purtat de împăratul Alexios I Comnen și papa Pascal al II-lea (1099-1118). Din cauza jafurilor făcute de cruciați pe teritoriul bizantin, ura confesională dintre greci și latini s-a mărit. Latini îi numeau pe greci schismatici, eretici și dușmani ai creștinătății, considerându-i o piedică în calea cruciaților pentru eliberarea Sfântului Mormânt. Boemond, ducele normanzilor și din 1098 principe de Antiohia, cu autorizația papei Pascal al II-lea, colinda în 1105 Europa pentru a organiza o expediție contra Bizanțului, oferind papei unirea Bisericilor prin cucerirea Constantinopolului. Răsunătoarea înfrângere suferită de normanzi la Dyrrachion (1107-1108), l-a obligat pe Boemond să încheie pacea cu Alexios I Comnen.

În anul 1113, Alexios I Comnen propunea papei să fie recunoscut împărat al Imperiului occidental împreună cu fiul său Ioan. Acesta promitea în schimb realiza unirea Bisericilor. Unirea nu s-a putut încheia, căci papa a cerut bizantinilor mai întâi recunoașterea primatului papal și apoi discutarea diferențelor dogmatice. Polemica virulentă dintre trimisul papal Petru Chrisolan, arhiepiscopul Milanului, și teologii bizantini Ioan Furnis, mitropolitul Eustațiu de Niceea, Eftimie Zigabenu și Zonaras, pe problema *Filioque*, a accentuat disensiunile dintre greci și latini.

3. Ioan al II-lea Comnen (1118-1143) a intrat în legătură cu papii Calist al II-lea (1119-1124), Honoriu al II-lea (1124-1130) și Inocențiu al II-lea (1130-1143), în vederea unirii celor două Biserici, dar tratativele au eșuat. Ioan al II-lea Comnen a început tratativele cu împăratul german Lothar al II-lea (1125-1137) pentru realizarea unei acțiuni comune împotriva lui Roger al II-lea de Sicilia (1101-1156) care amenința teritoriile bizantine, dar și posesiunile germane.

⁴ Ioan Rămureanu, *Istoria bisericească universală*, p. 280; Hans-Georg Beck, *Istoria Bisericii Ortodoxe din Imperiul bizantin*, trad. Vasile Adrian Carabă, Edit. Nemira, București, 2012.

În 1135, germanii l-au trimis la Constantinopol pe episcopul Ansel de Havelberg, care a discutat cu arhiepiscopul Nichita al Nicomidiei despre purcederea Duhului Sfânt, despre azima și primatul papal, însă politica agresivă normando-papală a contribuit la eșuarea tratatelor. În anul 1155, papa Adrian al IV-lea (1154-1159) a trimis împuterniciți la Constantinopol pentru unirea Bisericilor.

4. Împăratul Manuil I Comnen (1143-1180) dorea refacerea unității imperiului sub coroana sa. Astfel, în anul 1166 îi cere acest lucru papei Alexandru al III-lea (1159-1181), care se afla în conflict cu împăratul german Frederic I Barbarossa (1152-1190), în schimb promițând unirea celor două Biserici. Pentru a-și atinge scopul, împăratul bizantin a trimis papei bani și trupe în Italia, împăratul german fiind înfrânt la Pavia (1176).

Masacrarea latinilor din Constantinopol în 1182 de către greci și invadarea Tesalonicului în 1185 de către normanzi, care la rândul lor au decimat populația greacă, au slăbit și mai mult legăturile dintre cele două Biserici. În timpul cruciadei a IV-a (1202-1204), papa Inocențiu al III-lea (1198-1216) a cerut împăratului Alexios al III-lea Anghelos (1195-1203) să ajute cruciada pentru eliberarea Ierusalimului, dar și să rezolve problema unirii Bisericilor. Tratatul a eșuat din cauza cavalerilor occidentali care au cucerit Constantinopolul în aprilie 1204. Înființarea Imperiului latin de Constantinopol (1204-1261), alungarea patriarhului ortodox și înlocuirea lui cu unul latin, precum și alungarea clericilor ortodocși au mărit și mai mult ura grecilor față de latini. La rândul lor grecii au organizat, în Asia Mică, Imperiul de la Niceea (1204-1261), unde în 1208 s-a retras și Patriarhia Ecumenică.

5. În timpul Imperiului grec de la Niceea au avut loc încercări de unire, prin care împărații bizantini urmăreau să obțină îndepărtarea latinilor din Constantinopol. Astfel, în 1234 au fost duse tratative de unire de către împăratul bizantin Ioan al III-lea Ducas Vatatzes (1222-1254) și patriarhul grec de Niceea Gherman al II-lea (1222-1240), pe de-o parte, și papa Grigorie al IX-lea (1227-1241), pe de altă parte. Papa a trimis la Niceea doi franciscani și doi dominicani, dar din motive teologice și politice nu s-a ajuns la împăcare. Nu au ajuns la un rezultat nici tratativele purtate în 1256 de papa Alexandru al IV-lea (1254-1261) cu împăratul Teodor al II-lea Lascaris (1254-1258).

6. După restabilirea Imperiului bizantin la Constantinopol, împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul (1261-1282) și papa Grigorie al X-lea (1271-1276) au format o alianță, pentru a evita un atac împotriva Imperiului bizantin. Cel mai mare pericol pentru Bizanț îl constituia Carol de Anjou (1226-1285), care primise conducerea regatului Siciliei și prin politica sa urmărea recucerirea Bizanțului. Între anii 1268-1271, împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul a inițiat tratative de unire cu regele Ludovic al IX-lea cel Sfânt (1266-1270) al Franței, care l-a împiedicat pe fratele său Carol de Anjou să atace Bizanțul. Moartea lui Ludovic al IX-lea, în 1270, în cruciada a VII-a din Tunis, i-a oferit libertate de acțiune lui Carol de Anjou.

3. Conciliul de la Lyon (6 iulie 1274)

Papa Grigorie al X-lea, care încerca impunerea primatului papal, i-a prezentat împăratului Mihai al VIII-lea Paleologul unirea Bisericilor ca singurul mijloc de salvare a Imperiului Bizantin. Patriarhul ecumenic Iosif I (1266-1275; 1282-1283) s-a opus unirii și l-a însărcinat pe eruditul hartofilax Ioan Bekkos să apere doctrina Bisericii de Răsărit. Împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul l-a închis pe patriarh, iar prin amenințări și promisiuni l-a determinat pe Bekkos să-și schimbe atitudinea⁵. Bekkos a ajuns să afirme că deosebirile dintre greci și latini sunt neînsemnate, grecii trebuind să accepte doar primatul papal, dreptul papei de a primi apeluri din întreaga Biserică și dreptul de a fi pomenit la Sfânta Liturghie și în Răsărit.

Împăratul l-a convins pe patriarhul Iosif I să trimită la Lyon, în 1274, o delegație alcătuită din fostul patriarh Gherman al III-lea (1265–1266), mitropolitul Teofan de Niceea și ministrul Gheorghe Acropolitul care să încheie unirea, fără să li se impună grecilor adaosul filioque. Sinodul a primit condiția pusă de împărat, iar după ce trimișii împăratului au depus jurământul de unire, s-a socotit că unirea celor două Biserici, încheiată la 6 iulie 1274 la Lyon, era realizată pe deplin⁶.

La întoarcerea delegațiilor de la Lyon, patriarhul Iosif I, conform înțelegerii avute cu împăratul, s-a retras din scaun, iar în locul lui a fost numit Ioan Bekkos (1275–1282), care era favorabil unirii. Unirea nu s-a putut realiza, deoarece era urâtă de poporul grec și detestată până și de unii membri din familia imperială. Papa Grigorie al X-lea a cerut grecilor în 1276 să accepte ritul latin și adaosul filioque la Simbolul de credință, dar fără succes. În anul 1278, papa Nicolae al III-lea (1277-1280) a nemulțumit clerul și poporul grec ortodox cerând mai mult decât prevederile sinodului de la Lyon din 6 iulie 1274, și anume impunerea credinței catolice la Constantinopol. În anul 1281, papa Martin al VI-lea (1281–1285), văzând că grecii resping unirea de la Lyon, l-a excomunicat pe împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul, numindu-l „schismatic viclean”. Carol de Anjou, regele Siciliei, urmărea recucerirea Constantinopolului și organizarea unei campanii împotriva Imperiului bizantin. Revolta sicilienilor din seara zilei de 31 martie 1282, în luna Paștilor, numită *vespera siciliana*, plănuită în secret de Mihail al VIII-lea, papa Martin al IV-lea (1281-1285) și de Petru al III-lea de Aragon (1276-1285), când francezii au fost masacrați în Sicilia și Palermo, a înlăturat amenințarea.

Urmașul lui Mihail al VIII-lea Paleologul (†1282), împăratul Andronic al III-lea Paleologul (1282–1328), a renunțat la unirea semnată la Lyon, iar în locul patriarhului Bekkos l-a numit pe Grigorie al III-lea (1283-1289), un adversar al unirii.

⁵ A. Jivi, „Sinoadele unioniste de la Lyon (1274) și Ferrara-Florența (1438-1439). Studii comparative”, în vol. *Studii de istorie bisericească*, Sibiu, 2001, pp. 85-98.

⁶ Vezi Ionuț Alexandru Tudorie, *Relațiile Stat-Biserică sub Mihail al VIII-lea Paleologul (1259-1282) în Bizanț* (teză de doctorat), București, 2014.

4. Sinodul de la Ferrara-Florența (1438-1439)

Secolul al XV-lea a fost marcat de o serie de schimbări politice și religioase importante. Papalitatea, care trecuse prin schisma papală, se lovea de opoziția sinoadelor conciliariste, care contestau autoritatea absolută a papei. Ortodocșii trăiau sub amenințarea unui atac otoman asupra Constantinopolului, un oraș cândva înfloritor și simbol al civilizației bizantine, care acum era doar o umbră a ceea ce fusese cândva. Statul bizantin trăia în sărăcie și în neputința de a se apăra în fața Imperiului otoman aflat în plină expansiune. Situația dificilă obliga efectiv pe bizantini să ceară ajutor statelor europene occidentale, în primul rând episcopului Romei, singurul capabil să unească Europa Apuseană într-o cruciadă antiotomană, așa cum mai făcuse în secolele trecute. Înfrângerea europenilor în cruciada de la Varna (1444) a dovedit că bătălia împotriva otomanilor necesita eforturi militare excepționale. Papalitatea simțea că dificultatea în care se găseau bizantinii poate fi exploatată în folosul său, impunând ortodocșilor, în schimbul ajutorului militar, unirea religioasă, văzută de catolici ca o supunere a lumii ortodoxe scaunului papal. Sinodul unionist de la Ferrara-Florența (1438-1439) a devenit astfel evenimentul bisericesc cel mai important din secolul al XV-lea, ale cărui hotărâri au marcat relațiile catolico-ortodoxe în secolele următoare.

Discutarea problemelor teologice într-un sinod era dorită atât de ortodocși cât și de catolici, cu toate că disensiunile erau majore, iar discuțiile puteau să nu ducă la niciun rezultat. Ortodocșii trecuseră destul de greu peste încercările religioase provocate de Sinodul de la Lyon (1274) și peste convertirea particulară a împăratului Ioan al V-lea Paleologul (1341-1391) din anul 1379. Intoleranța manifestată de latini în insulele Creta și Cipru, ocupate de apuseni, nemulțumeau pe greci, care își aminteau de violențele cruciadei din anul 1204, care distrusese capitala bizantină⁷. Bizantinii vedeau unirea mai mult ca pe un fapt formal, fără schimbări dogmatice și liturgice.

Roma la rândul său percepea unirea ca pe un act politic. La rândul său împăratul bizantin conștientiza faptul că singurul sprijin pe care-l putea dobândi pentru a-și păstra tronul era cel oferit de papalitate. Cu deschiderea Sinodului de la Ferrara, episcopul Romei, ajutat și de Curia romană, reușea să pună capăt discuțiile conciliariste de la Basel, episcopii fiind chemați să participe la dezbaterile teologice cu ortodocșii. Sinodul de la Ferrara-Florența a marcat un succes relativ pentru statul papal și o izolare efectivă a ortodocșilor bizantini, care, în final, au primit un sprijin militar minor, fără implicarea masivă a prinților apuseni. Prin căderea Constantinopolului, Europa a ajuns direct sub amenințarea otomanilor pentru aproape două sute de ani.

Discuțiile teologice dintre catolici și ortodocși au fost trasate într-un program cu 36 de puncte, ce fusese prezentat la Conciliul de la Konstanz în 1416⁸. Documentul pierdut a fost cu siguranță de mare importanță, deoarece cuprindea și

⁷ Nicolae Chifăr, *Istoria creștinismului*, Edit. Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2008, pp. 80-81.

⁸ La Konstanz moare, în anul 1415, Manuel Chrysoloras, eminent profesor, retor și filosof grec, născut la Constantinopol la jumătatea secolului al XIV-lea, care a predat mulți ani la Universitatea din Florența, la Milano și Pavia. La rugămintea împăratului bizantin a făcut o lungă călătorie în Anglia, Franța și probabil Spania. Cei mai mari reprezentanți ai Renașterii s-au aflat printre discipolii săi.

variante bizantină a viitoarelor discuții. Papa Martin al V-lea (1417-1431)⁹ a trimis la Constantinopol pe călugărul franciscan Antonio de Massa, cu un program în mai multe puncte privind unirea celor două Biserici. Programul a fost studiat de patriarhul Iosif al II-lea (1416-1439), care a alcătuit un răspuns prezentat de un călugăr franciscan Conciliului de la Pisa, în anul 1423. Patriarhul preciza că unirea se putea realiza numai după discutarea temeinică a problemelor controversate într-un sinod la care să participe și reprezentanții patriarhiilor din Alexandria, Antiohia și Ierusalim, dar și ai marilor Biserici autocefale din Peci, Ohrida și Georgia, iar sinodul să se țină la Constantinopol. Scrisoarea patriarhului se încheie cu cuvintele: „*Urăsc oferta care pricinuieste pagubă și nu voiesc o onoare care naște dezonoare*”. Patriarhul Iosif dorea sincer convocarea unui sinod canonic care să discute problemele teologice ce dezbinau cele două Biserici. Atitudinea patriarhului l-a bucurat pe Marcu Eugenicul, aflat la o mănăstire din insula Antigone, care i-a trimis o scrisoare de felicitare.

Împăratul Ioan al VIII-lea (1425-1448) spera în sprijinul Apusului, iar pentru aceasta a întreprins o călătorie la Veneția și Milano. În anul 1424 l-a întâlnit cu regele Sigismund al Ungariei. Papa Martin a trimis la Constantinopol o delegație în 1426, din care făcea parte și Andrei Chrysoberges¹⁰. Ioan al VIII-lea a trimis și el în 1430, o delegație la Roma pentru discutarea convocării unui sinod în Italia. Noul papă, Eugeniu al IV-lea (1431-1449) se lovea însă de reticența episcopilor ce contestau autoritatea papalității la Conciliul de la Basel (1431-1449). Chiar înainte de moarte, papa Martin al V-lea reușise să impună un proiect de organizare a sinodului unionist, ce urma să se țină într-un oraș de pe coasta de răsărit a Italiei, cu cheltuiala papei. Papa Eugeniu a considerat acest proiect ca un adevărat testament al înaintașului său ce trebuia îndeplinit, dând curs astfel organizării sinodului. Episcopii de la Basel au încercat să atragă de partea lor pe greci și au emis la 7 sept. 1434, un decret care avea aceleași principii ca cele din programul papei Martin. În 1436, cele două Biserici și-au dat acordul asupra sinodului, împăratul invitându-i pe ierarhii răsăriteni. Cheltuielile pentru invitații la sinod au fost suportate de Ioan de Ragusa, reprezentantul la Constantinopol al Conciliului de la Basel. Turcii nu au permis patriarhilor răsăriteni să participe, așa că aceștia și-au desemnat delegați. Patriarhul Filotei al Alexandriei (1425-1459) a delegat din partea sa pe mitropolitul Antonie de Herakleea (1409-1450) și pe călugărul Marcu Eugenicul, patriarhul Antiohiei pe mitropolitul Iosafat de Efes și pe duhovnicul Grigorie, iar patriarhul Ierusalimului pe ieromonahii Dionisie și Isidor¹¹.

În anul 1436, starețul Isidor al Mănăstirii Sfântul Dimitrie din Constantinopol a fost hirotonit mitropolit al Kievului și a toată Rusia. În toamna anului 1437, atât flota papei cât și cea a episcopilor latini de la Basel se aflau în portul Constantinopolului cu instrucțiuni de ai lua pe greci. Plecarea delegației

⁹August Franzen, Remigius Baumer, *Istoria papilor*, trad. Remulus Pop, Edit. Arhiepiscopiei romano-catolice, București, 1996, pp. 278-280.

¹⁰Nicolae Chifăr, *Istoria creștinismului*, vol. II, p. 83.

¹¹Sfântul Marcu Evghenicul, *Opere*, vol. I, introducere, note, traducere de Marcel Hancheș, Cristian Chivu, Cornel Coman, Adrian Tănăsescu, Cristina Rogobete, Emanuel Dumitru, Marios Pilavakis, Caliope Papacioc, coordonator Cristian Chivu, Edit. Pateres, 2009, p. 36.

ortodoxe s-a făcut într-o atmosferă tulbure, aceasta fiind chiar rugată să nu facă călătoria, deoarece în Italia era un conflict între papă și episcopi. În cele din urmă grecii au urcat în corăbiile papei. Cei șapte sute de delegați greci, în frunte cu patriarhul ecumenic și douăzeci de mitropoliți, au plecat spre Ferrara. Papa și-a întărit autoritatea contestată de Conciliul de la Basel, care la 24 ianuarie 1438, îi ridicase orice putere pontificală, pe care o transferase conciliului¹².

Delegația ortodoxă, foarte numeroasă și plină de fast, avea în componență cei mai cunoscuți teologi ai momentului¹³. Marcu Eugenicul (aprox. 1392-1445), mitropolit al Efesului (1437-1445)¹⁴ era unul dintre cei mai mari teologi ai secolului al XV-lea. Pregătirea sa enciclopedică a dobândit-o sub îndrumarea lui Makarios Makres¹⁵. Marcu Eugenicul a fost autorul unor lucrări teologice de mare valoare care sunt actuale și astăzi¹⁶. Conciliul de la Ferrara-Florența a marcat unul dintre cele mai fascinante capitole din istoria creștinismului și a însemnat și apogeul carierei lui Marcu Eugenicul¹⁷.

La neînțelegerile teologice dintre Răsărit și Apus se adăugau și diferențele culturale, dar și diferitele moduri de interpretare a textelor patristice. Marcu

¹²Vezi Ivan Ostrumov, *Din istoria marii apostazii*, Edit. Scara, București, 2002.

¹³Vezi D. M. Nicol, *Church and Society in the last Centuries of Byzantium*, Cambridge, 1979.

¹⁴S-a născut la Constantinopol într-o familie înstărită și a primit la botez numele de Manuil. Tatăl său care era diacon ocupa și diferite funcții în cadrul Patriarhiei Ecumenice, între care și pe aceea de dascăl al Școlii patriarhale. Manuil împreună cu fratele său Ioan, cunoscut și el ca un bun teolog, au urmat cursurile școlii unde tatăl lor era profesor și director. Rămas orfan, Manuil a continuat studiile de retorică cu vestitul dascăl Ioan C. Catasmenor (aprox. 1370-1437) și pe cele de filozofie cu platonicianul Gheorghe Ghemistos Plethon (aprox. 1360-1452). După câțiva ani reușește să-și deschidă propria sa școală, strângând în jurul său mulți elevi dintre care se disting Teodor Agallianos și Gheorghe Scholarios, care s-au implicat major în disputele teologice din timpul lor, dar și care au lăsat o serie de date și informații valoroase referitoare la activitatea și viața marelui lor dascăl. Ca ritor, Manuil avea obligația de a explica Sfânta Scriptură în biserica patriarhală. Îmbrățișează monahismul în 1420 intrând în mănăstirea Schimbării la Față din insula Antigona din Marea Marmara. Gestul său a fost văzut ca o dezaprobare a culturii umaniste ce stăpânea cercurile intelectuale din Constantinopol. Din cauza amenințărilor otomane a trebuit să părăsească insula și s-a refugiat la Mănăstirea Sf. Gheorghe de Mangane, construită în Constantinopol de împăratul Constantin al IX-lea Monomahul (1042-1055) în jurul anului 1050 și cea de-a doua mănăstire ca însemnătate în capitala bizantină, cu o activitate teologică de excepție. Aici Marcu Eugenicul a compus multe dintre lucrările sale, concentrându-se asupra Sfintei Liturghii, asupra vieții monahale și alcătuirii de rugăciuni, de canoane și imne. Probabil în timpul șederii sale în această mănăstire a intrat în contact cu teologia palamită și cu Iosif Briennios (aprox. 1350-1430) care a trăit douăzeci de ani (1382-1402) în Creta ocupată de venețieni și câțiva ani în Mănăstirea Studion (1402-1406). Bryennios a fost trimis de către patriarh în Cipru unde a petrecut zece ani, revenind în Constantinopol în jurul anului 1416, unde s-a remarcat ca un adversar al unirii cu Roma prin fixarea în scris a teologiei palamite și prin susținerea teologiei ortodoxe despre purcederea Duhului Sfânt. Bryennios a avut o mare influență asupra lui Marcu Eugenicul care de altfel îl socotea părinte și sfânt. La cerința acestuia, Eugenicul a acceptat în anul 1426 preoția.

¹⁵ Nicholas Constatas, „Mark Eugenikos”, în *La Théologie byzantine et sa tradition*, Brepols Publishers, 2002, p. 410; Sfântul Marcu Evghenicul, *Opere*, vol. I, p. 14-18.

¹⁶ I. Vasile Leb, „Mitropolitul Marcu Eugenicul al Efesului apărător al Ortodoxiei la Conciliul de la Ferrara-Florența (1438-1439)”, în *Glazul Bisericii*, 38 (1979), pp. 533-543.

¹⁷Alexandru Moraru, „Sinodul de la Ferrara și Florența (1438-1439) și urmările lui în Răsărit, reflectate la istoricii bizantini Ducas și Georgios Sphrantzes”, în *Studii Teologice*, Anul XXXIX (1987), nr. 2, pp. 96-103.

Eugenicul a studiat și teologia latinului Nicolaus Cusanus (†1464). Datorită morții mitropolitului Iosif al Efesului (aprox. 1433-1437) împăratul l-a numit în scaunul vacant al Efesului. În aceeași perioadă au fost hirotoniți Bessarion de Niceea și Dionisie de Sardica. Reprezentanții cei mai de seamă ai ortodocșilor la Ferrara erau mitropolitul Bessarion de Niceea (aprox. 1403-1472)¹⁸, Dionisie de Sardica (1437-1438), mitropolitul Grigorie al Georgiei, Grigorie Mamas, duhovnicul împăratului și viitorul patriarh ecumenic, mitropolitul Damian al Moldovei, Sylvestru Syropoulos, marele ecleziarh al Patriarhiei Ecumenice și autorul *Istoriei sinodului unionist de la Ferrara-Florența* și mitropolitul Marcu Eugenicul, văzut ca adevăratul conducător al delegației ortodoxe. Dintre laici s-a remarcat Gheorghe Scholarios, secretarul împăratului bizantin Ioan al VIII-lea și reprezentant al aristotelicienilor din Bizanț, și Gheorghe Ghemistos Plethon, profesor la Mistra în Peloponez, reprezentant al platonicienilor.

La primele discuții au luat parte Bessarion și Marcu Eugenicul, iar din partea latinilor cardinalul Iuliu Cesarini (aprox. 1398-1444) și Ioan de Torquemada (1388-1468). Discuțiile au început cu analiza teologiei despre purgatoriu, doctrină respinsă de Bessarion și Marcu Eugenicul. Din cauza ciumei, discuțiile s-au întrerupt la 17 iulie 1438, fiind reluate abia la 6 octombrie în capela papei din Ferrara. S-au format două comisii pentru discuții. Comisia latină era formată din: cardinalul Iuliu Cesarini, Andrei Chryoberghes (†1452), arhiepiscop de Rhodos, Aloysius de Perano, episcop de Froli, Ioan de Muntenegro (Lombardia) și Peter Perqueri, iar cea greacă din: Marcu Eugenicul, Isidor de Kiev, Theodor Xantopoulos, Gheorghe Ghemistos Plethon și Bessarion de Niceea¹⁹. În discuții s-a remarcat în mod evident Marcu Eugenicul. Discuțiile s-au axat asupra doctrinei

¹⁸ Bessarion s-a născut la începutul secolului al XV-lea la Trapezunt. Și-a consolidat cunoștințele la Constantinopol, unde a studiat poezii, oratorii și filosofii greci. În capitala Imperiului bizantin a aflat și de umanismul italian. La Mistra, în Peloponez, deși devenise călugăr, și-a continuat studiile sub îndrumarea lui Gheorghios Ghemistos Plethon. A făcut parte din delegația greacă de la Sinodul Ferrara-Florența, devenind treptat un adept al unirii. În timpul șederii sale în Italia s-a alăturat curentului umanist din Italia, nefiind cu nimic mai prejos de erudiții italieni. La întoarcerea în Constantinopol a realizat că unirea nu poate deveni o realitate. De aceea în momentul în care a auzit că a fost numit cardinal al Bisericii Romei, a plecat în Italia. La Roma, locuința lui Bessarion din devenit locul de întâlnire al umaniștilor. Dragostea sa pentru cunoaștere l-a făcut să adune o bibliotecă impresionantă care cuprindea scrierile Părinților Bisericii de Răsărit și de Apus, dar și literatură teologică în general și literatură umanistă. La sfârșitul vieții sale și-a donat biblioteca orașului Veneția, devenind principalul fond al bibliotecii Sfântului Marcu (Bibliotheca Marciana). Bessarion a susținut în toată viața sa cruciada împotriva otomanilor. Activitatea culturală desfășurată de Bessarion în Italia a fost prodigioasă, pe lângă lucrările teologice în care susținea unire celor două Biserici (*Un discurs dogmatic*, o respingere a lui Marcu Eugenicul), ne-a lăsat traduceri din câțiva clasici greci, precum Demostene, Xenifon și traducerea *Metafizicii* lui Aristotel. Un admirator al lui Platon, a alcătuit o lucrare împotriva calomniatorului lui Platon, ca un elogiu adus filosofiei acestuia. A alcătuit și un elogiu dedicat orașului său natal, Trapezunt, o lucrare de importanță istorică. Un contemporan, Mihail Apostolius îi aduce într-un necrolog aprecieri hiperbolice. Renașterea italiană a reușit prin contribuțiile unor erudiți ca Plethon, fondatorul Academiei Platonice din Florența, și Bessarion să impresioneze contemporanii (A. A. Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin*, trad. și note de Ionuț-Alexandru Tudorie, Vasile-Adrian Carabă, Sebastian-Laurențiu Nazăru, Edit. Poliron, București, 2010, pp. 686-687).

¹⁹ Vezi J. Gill, *Personalities of the Council of Florence, and Other Essays*, Oxford, 1964.

„filioque”, la ele luând parte în special Marcu Eugenicul și latinul Andrei Chryoberghes. La 8 decembrie 1438, Marcu a rostit un discurs intitulat „*Epilogus adversus Latinos*” (Cuvânt împotriva latinilor) în care a expus credința ortodoxă.

La 3 ianuarie 1439, papa a mutat sinodul la Florența motivând amenințarea ciumei și situația politică tensionată. Discuțiile au fost reluate la 26 februarie 1439. O serie de ședințe în care s-au înfruntă Marcu Eugenicul și Andrei de Rhodos nu au ajuns la niciun rezultat. Susținerea de către latini a doctrinei „Filioque” a fost dovedită de Marcu ca fiind falsă și eretică, derivând de la mărturisirea eretică a lui Eunomiu și a arienilor care socoteau Sfântul Duh ca fiind creat de Fiul. Folosind texte patristice, Marcu a demonstrat că purcederea Sfântului Duh de la Fiul (εκ του Υιού) era eretică pentru că introduce două cauze (αίτια) și două „*principii ale originii*” (αρχαί) în Sfânta Treime, astfel Sfântul Duh și-ar avea originea atât de la (εκ) Tatăl cât și de la Fiul. Eugenicul a arătat că prin Filioque se confundă atributele persoanelor și modul ipostatic de existență (τρόπος υπάρξεως) al Fiului cu al Tatălui. Prin „Filioque” este compromis ipostasul Tatălui ca singura sursă (μόνη πηγή) și cauză a celorlalte două persoane ale Sfintei Treimi.

În privința azimei s-a hotărât ca fiecare Biserică să-și păstreze tradiția. Învățătura apuseană despre purgatoriu a fost în final acceptată de greci fără a fi obligați să o mărturisească. Cu privire la primatul papal asupra căruia au fost multe discuții s-a admis că acesta derivă din cel al Sfântului Apostol Petru, papa fiind învățător și judecător al întregii Biserici, al doilea în rang fiind patriarhul de Constantinopol, respectându-se astfel pentarhia stabilită la sinoadele ecumenice.

Cu toate că discuțiile nu s-au încheiat printr-un acord teologic, din cauza presiunilor politice și a stăruinței împăratului pentru a obține un ajutor militar din partea papei, la 6 iulie 1439, s-a semnat actul de unire, proclamat în catedrala Santa Maria del Fiore din Florența. Marcu Eugenicul, împreună cu alți membri ai delegației, a părăsit Florența fără a semna acest act, spre dezamăgirea papei, care vedea astfel compromis întregul sinod. Întors în Constantinopol, Marcu Eugenicul a fost primit ca un campion al Ortodoxiei, după mărturia episcopului Iosif de Methone (1491-1500), fiind primit ca un sfânt și prooroc pentru că nu semnase actul de unire²⁰. În Constantinopol gruparea ortodoxă fusese între timp întărită de Ioan (1400-1465), fratele lui Marcu. Istoricul Dukas precizează că, imediat câțiva episcopi au renunțat la unire. Împăratul întristat pentru moartea soției și a fiicei sale cât timp el a fost în Italia nu a mai stăruit pentru aplicarea decretului de unire. Clericii catedralei Sfânta Sofia s-au divizat în susținători și adversari ai unirii.

Pentru a preîntâmpina o schismă în Biserică, în 1440, împăratul i-a propus lui Marcu Eugenicul scaunul vacant de patriarh al Constantinopolului, dar acesta a refuzat. Patriarh a fost ales Mitrofan de Cizic (1440-1443), un unionist înfocat. Sub presiunea acestuia, Marcu Eugenicul a părăsit Constantinopolul și s-a refugiat la Efes, oraș distrus încă din timpul expediției lui Tamerlan din 1402. Autoritățile turcești l-au primit cu neîncredere și de aceea plănuia să se îndrepte către Muntele

²⁰ Nicholas Constas, „Mark Eugenikos”, în *La Théologie byzantine et sa tradition*, Brepols Publishers, 2002, p. 420.

Athos, dar a fost arestat în portul din Lerunos. Acum a adresat o scrisoare enciclică către „toți ortodocșii”, incluzând și pe cei din insulele aflate sub autoritatea latinilor, cerând să lupte pentru credința lor și să nu coopereze cu unioniștii. A rămas în Lemnos doi ani până în aprilie 1442, când i s-a îngăduit să revină la Constantinopol la mănăstirea sa. Marcu Eugenicele a condus partida celor care s-au opus acestei uniri de conjunctură²¹. A murit la 23 iunie 1445 și a fost înmormântat în Mănăstirea Sfântul Gheorghe Mangane de către Ghenadie Scholarios care l-a declarat sfânt²². La puțin timp, fratele său Ioan i-a alcătuit slujba de pomenire. Din motive necunoscute, trupul său a fost mutat la Mănăstirea Sfântul Lazăr din Galata. Renumele marelui teolog s-a datorat și ucenicilor săi Ghenadie al II-lea Scholarios (1454-1456; 1462-1463), Isidor al II-lea (1456-1462), Marcu al II-lea (1465-1466) și Dionisie (1467-1502; 1504-1505), toți patriarhi ai Constantinopolului.

În ceea ce privește opera teologică și literară a lui Marcu Eugenicele este demn de precizat că nu există un catalog complet al acesteia²³. Până în prezent aproximativ jumătate din lucrările sale nu au fost publicate. Din păcate, un manuscris al acestor lucrări scris probabil chiar de Marcu Eugenicele a fost pierdut în timpul primului război mondial. Unele din lucrările sale au fost cu siguranță distruse de oponenții săi unioniști.

Participarea bizantinilor la Sinodul de la Ferrara-Florența a fost impresionantă, pe lângă patriarhul Iosif, fiind prezent și împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul. De la Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon nu se mai văzuse o participare atât de numeroasă la un sinod. Din nefericire, latinii nu erau pregătiți să facă vreo concesie de ordin teologic bizantinilor. Deși la stăruințele împăratului, unirea s-a semnat, aceasta a devenit inutilă după ce la Varna armatele creștine au fost înfrânte de otomani. Ultimul împărat bizantin, Constantin al XI-lea a proclamat în 1452, în catedrala Sfânta Sofia, unirea cu Roma, numele papei fiind trecut în diptice. La impresionanta festivitate a fost prezent și cardinalul Isidor, delegat al papei Nicolae al V-lea. Bizantinii nădăjduiau în ajutorul Occidentului, care însă nu a mai venit.

După moartea lui Marcu Eugenicele, în fruntea partidei antiunioniste a trecut Gheorghe Scholarios, care a condamnat unirea în 1445. Mitropolitul Isidor al Kievului și Moscovei, care a semnat unirea a fost arestat din ordinul cneazului

²¹ Vezi J. Gill, *The Council of Florence*, Cambridge, 1961.

²² Nicholas Condas, „Mark Eugenikos”, p. 421.

²³ Dintre lucrările dogmatice, polemice și exegetice amintim: *Κατά Καθαρτηρίου πύρος ομιλία α'* (Prima omilie de respingere a Purgatoriului), *Κατά Καθαρτηρίου πύρος ομιλία β'* (A doua omilie de respingere a Purgatoriului), *Αποκρίσεις πύρος Λατίνους* (Răspuns latinilor despre Purgatoriu), *Συλλογισμοί δέκα δεικνύτες ότι ουκ εστί πύρος καθαρτηριον* (Zece silogisme în respingerea Purgatoriului), *Συλλογαι περί της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος* (Despre purcederea Duhului Sfânt), *Ομολογία πίστεως* (Mărturisirea de credință), *Περί διακρίσεως Θειας ουσίας και ενεργείας α'* (Despre distincția dintre ființă și energie. Primul tratat antiheretic împotriva lui Manuel Kalekas), *Περί διακρίσεως Θειας ουσίας και ενεργείας β'* (Despre distincția dintre ființă și energie. Cel de al doilea tratat împotriva lui Manuel Kalekas), *Εξηγησις της εκκλησιαστικής ακολουθίας* (Explicarea Sfintei Liturghii), *Περί μυστικού δειπνου* (Despre Cina cea de Taină), *Περί τών καρπών του Πνεύματος* (Despre fructele Sfântului Duh), *Περί τών αγγέλων* (Despre Sfinții Îngeri), *Περί αναστάσεως* (Despre Înălțare).

Vasile al II-lea, în locul său fiind numit ca mitropolit Ioan. Isidor a reușit să fugă din temniță, fiind primit de papa Eugeniu al IV-lea care l-a numit cardinal²⁴.

5. Lupta pentru investitură

Domnia lui Carol cel Mare (769-814) a fost una strălucită. În timpul marelui împărat lumea occidentală a ajuns la o oarecare stabilitate politică și religioasă. Cu moartea împăratului, în 814, „Sfânt Imperiu Roman” a fost împărțit în trei regate guvernate de cei trei fii ai săi, care s-au luptat între ei pentru putere. Împărțirea imperiului lui Carol cel Mare a fost stabilită definitiv prin Tratatul de la Verdun, din anul 843. Carol Pleșuvul a fost declarat rege al Franței, Lothar a preluat Italia, iar Ludovic al II-lea, Germania. Ludovic al II-lea era pretendent și asupra teritoriului statului papal, în 844, când a trecut în Italia. Papa Sergiu al II-lea, pentru a evita un război, a acceptat o pace cu unele compromisuri. În anul 895, Arnulf al Germaniei a ocupat Roma, pentru papalitate urmând o perioadă de continuă decădere (880-1050). Prin abuzuri, împărații carolingieni s-a amestecat în alegerea papilor alături de marile familii nobiliare italiene. Astfel, s-a întâmplat ca să fie aleși doi sau mai mulți papi, din care numai unul era cel adevărat, iar ceilalți – antipapi. Adesea au ajuns să aibă cuvânt în alegerea papilor diferitele familii nobiliare italiene.

Investitura a apărut ca urmare a decăderii puterii papale. Împărații au început să înscăuneze ei pe episcopi, dându-le inelul și toiagul arhieresc ca semn al conducerii diocazelor. Aceasta procedură (investitură) a produs adesea scandal în rândul poporului credincios. Abuzurile s-au diversificat, unii principii vânzând scaunele episcopale pe bani. Mulți erau episcopi numai cu numele, iar unii dintre aceștia proveneau chiar dintre mirenii căsătoriți. Unii episcopi nu mergeau în eparhiile lor, ci solicitau doar trimiterea veniturilor pe care le cheltuiau la Roma.

O reformă a vieții bisericești a fost declanșată la Mănăstirea Cluny, în anul 910, la această acțiune aderând treptat și alte mănăstiri. Călugării îndemneau credincioșii să lupte împotriva imoralității clericilor și să alunge din viața lor superstițiile. Papa Clement al II-lea (1046-1047), într-un conciliu din Roma declara că: „*Cine va primi bani pentru sfințire de biserici, hirotoniri de clerici, conferirea unui beneficiu sau a unei demnități bisericești sau abații să fie lovit de anatemă*”. Papa Leon al IX-lea (1048-1054), în conciliile din Roma, Mayence și Reims, a cerut ajutorul regilor în combaterea simoniei și a concubinajului. Cardinalul Petru Damian a început în predicile sale să condamne cu asprime păcatele clerului, dar mai ales concubinajul și simonia²⁵. Papa Nicolae al II-lea, prin decretul din 1059, a

²⁴ Ștefan Alexe, Sinodul de la Ferrara-Florența și participarea Bisericii Ortodoxe Române, în *Ortodoxia*, nr. 4/1989, pp. 19-36.

²⁵ S-a născut la Ravenna, în anul 1007, într-o familie numeroasă. A cunoscut încă din copilărie suferința, rămânând orfan de ambii părinți. A făcut studii la Ravenna, Faenza, Padova și Parma. În anul 1035 s-a călugărit, iar în 1045 a fost ales stareț la mănăstirea de la Fonte Avellana. Petru Damian a scris *Despre ordinea vieții eremiților și Regula eremitică*, fiind cunoscut ca eremit și călugăr cu o viață aspră. A fost împreună cu Hildebrand - papa Grigore al VII-lea, unul dintre cei mai importanți colaboratori ai instituției papale în reformarea Bisericii. Papa Ștefan al IX-lea l-a făcut cardinal și

stabilit ca pe viitor papii să fie aleși de colegiul cardinalilor, contrar legii din 963 care prevedea ca acesta să fie ales în prezența împăratului german²⁶.

Papa Grigore al VII-lea Hildebrand (1073-1085) a fost cel care a desfășurat lupta pentru purificarea moravurilor și restaurarea disciplinei în Biserică. Hildebrand a crescut în spiritul Mănăstirii Cluny. A fost călugăr benedictin și secretar sub cinci papi, ajungând să cunoască bine viața Bisericii. După ce a fost ales papă și-a îndeplinit misiunea cu curaj, având drept ideal „monarhia Christi” - împărăția lui Hristos. El a susținut superioritatea puterii papale, a sacerdoțiului asupra puterii regale. Activitatea papei a început cu suspendarea preoților simoniaci, avari și fără viață morală, oprindu-i de a mai sluji și interzicând credincioșilor să participe la slujbele lor.

Papa Grigore al VII-lea a dus război împotriva investiturii, excomunicându-i pe cei ce cumpărau cu bani oficiile bisericești, folosindu-se și de hotărârile unor sinoade și de mai multe decrete papale. În demersul său s-a lovit de opoziția împăratului Germaniei, Henric al IV-lea, care nu voia să renunțe la investitură, din care avea venituri mari. Papa, printr-un decret promulgat la un conciliu din 24-28 februarie 1075, a declarat excomunicat din sânul Bisericii pe orice cleric care ar primi episcopat sau abație de la orice laic, împărat, rege, marchiz, conte sau de la orice persoană laică. Împărații și principii au fost opriți să numească episcopi, iar episcopii să primească numirea lor. Regele Wilhelm Cuceritorul al Angliei și Filip I al Franței au protestat, dar în cele din urmă au renunțat. Împăratul Henric al IV-lea nu a renunțat la investitură, iar papa Grigore al VII-lea l-a condamnat. În această situație, împăratul a convocat un conciliu al episcopilor la Worms, la 24 ianuarie 1076. Împăratul îi scria papei: „*Lui Hildebrand, nu pontifului, ci falsului călugăr, îți zic... Eu, Henric, din mila lui Dumnezeu împărat, vorbesc către tine cu toți episcopii mei: coboară-te, lasă scaunul uzurpat al lui Petru, altul să ocupe tronul apostolic*”. Împăratul Henric al IV-lea a fost excomunicat, iar supușii săi dezlegați de jurământul de fidelitate. Curând au murit și câțiva dintre participanții la conciliu. În această situație, împăratul a fost obligat să se supună autorității papei.

Henric al IV-lea a trecut Alpii în 25 februarie 1077, iar la castelul Canossa, unde se afla papa, s-a pocăit plimbându-se timp de trei zile între zidul al doilea și al treilea al cetății, îmbrăcat în obișnuitul veșmânt de penitent, cu cenușă pe cap, în timp ce îl ruga pe papă să-l ierte și să-i ridice excomunicarea. Papa Grigore al VII-lea l-a iertat și l-a îmbrățișat ca pe un fiu. Principii germani l-au ales însă în

episcop de Ostia, fiind nevoit să se mute la Roma pentru a lucra la reformarea Bisericii alături de Hildebrand. A stat la Roma zece ani (1057-1067). În anul 1067 a revenit la Fonte Avellana, renunțând la administrarea episcopiei. A îndeplinit mai multe misiuni pentru îndepărtarea neînțelegerilor și simoniei ce stăpâna în rândul clericilor. A murit la 23 februarie 1072. Papa Leon al XII-lea, în anul 1828, l-a declarat învățător al Bisericii.

²⁶ Ioan Rămureanu, Milan Șesan, Teodor Bodogae, *Istoria Bisericească Universală*, vol. II, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1993, p. 71.